

1.

Književnost

1.1. Osnovni pojmovi

NAZIV I POJAM KNJIŽEVNOSTI

Književnost je stvaralačka jezična djelatnost kojoj je građa jezik; ima svoj izraz (oblik) i sadržaj. Naziva se i umjetnost riječi. Gotovo svi europski jezici koriste termin čiji je korijen riječi latinski (lat. *littera* – slovo) prema kojem je ustaljen naziv **literatura**. Pretpostavlja se da je književnost sveukupnost napisanog, no u nju se ubraja i usmena književnost.

STVARALAČKA JEZIČNA
DJELATNOST

Književno-umjetničko djelo za razliku od neknjiževnog (npr. znanstvenog, publicističkog) odlikuje: izražajnost, slikovitost, višeznačnost, zvukovna i asocijativna kvaliteta riječi koje su unutar književno-umjetničkog teksta dovedene u suodnos.

Beletristika je prema tradicionalnom shvaćanju obuhvaćala lijepu književnost (franc. *belles lettres* – lijepa slova), no značenje se kasnije širi na publicistiku. Danas taj pojam označava zabavno tzv. lako štivo, neovisno o ostalim odrednicama.

Lektira doslovno znači ono što se čita. Školska lektira obuhvaća programom propisan niz kulturno relevantnih književnih djela.

Bestseller je marketinški termin preuzet iz engleskog jezika a njime se označava najprodavanija i najpopularnija knjiga u nekom vremenskom razdoblju – hit knjiga, uspješnica. Uspješnost žanrovskih pisaca mjeri se upravo po broju bestselera, odnosno prodanih primjeraka ili čitavih naklada (suvremeni bestseleri: J. K. Rowling: *Harry Potter*, D. Brown: *Da Vincijev kod*, P. Coelho: *Alkemičar*).

Žanr je odrednica tipa umjetničkog djela a utvrđuje se prema tehnici, tonu ili sadržaju djela.

Analiza je raščlanjivanje književno-umjetničkog teksta na sastavne dijelove.

Interpretacija je tumačenje književnog djela s obzirom na smisao pojedinih njegovih dijelova unutar cjeline kao i s obzirom na cjelinu djela.

PODJELA KNJIŽEVNOSTI

Podjela književnosti **prema podrijetlu**: usmena i pisana.

Podjela književnosti **prema jezicima**: hrvatska književnost, engleska književnost, latinska književnost . . .

Podjela književnosti **prema formi**: lirski pjesma, roman, mit, balada, pripovijetka, drama . . .

Podjela književnosti **prema vremenu nastanka**: antička, srednjovjekovna, moderna . . .

ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI

Znanost o književnosti bavi se sustavnim proučavanjem književnosti.

SUSTAVNO PROUČAVANJE

Dijeli se na: povijest književnosti, teoriju književnosti, književnu kritiku i književnu metodologiju.

Povijest književnosti

Bavi se proučavanjem književnih djela u njihovom kronološkom slijedu, a obuhvaća:

a) povijest nacionalne književnosti – proučava razvoj, promjene i osobitosti neke nacionalne književnosti

KRONOLOŠKI PREGLED

b) poredbenu (komparativnu) **povijest književnosti** – istražuje veze i odnose dvaju ili više nacionalnih književnosti

c) opću povijest književnosti – na osnovu poredbenog proučavanja književnosti nastoji obuhvatiti sve književne pojave svjetskog značaja

Unutar opće povijesti književnosti postoji podjela na književnostilistička razdoblja i epohe:

- starovjekovna književnost
- srednjovjekovna književnost
- književnost predrenesanse i humanizma
- renesansna književnost
- barokna književnost
- književnost klasicizma i prosvjetiteljstva
- književnost predromantizma i romantizma
- književnost realizma i naturalizma
- književnost moderne
- književnost avangarde i modernističkih pokreta
- postmodernistička književnost

Uži pojam od pojma epohe je **stilska formacija**. Dok se pojam epohe odnosi na književne i povijesne značajke nekog vremenskog isječka, pojam stilska formacija odnosi se isključivo na književne osobine, odnosno stilske srodnosti neke skupine djela.

Teorija književnosti

Bavi se proučavanjem prirode književnog djela, oblicima i načinima književnog izražavanja, općim zakonitostima književnoga stvaranja. Često se naziva i **poetikom** (grč. *poiētikē tékhnē* – pjesničko umijeće).

ZAKONITOSTI
KNJIŽEVNOG STVARANJA

Naziv poetika može označavati i dio teorije književnosti (učenje o književnim vrstama, npr. poetika romana) ili učenje o pjesništvu pojedinih razdoblja (npr. poetika romantizma), ali i zakonitosti kojima se služi određeni pisac ili pjesnički smjer (npr. poetika A. B. Šimića ili poetika ekspresionizma).

Naziv **književna teorija** označava neka teorijska uopćavanja o svrsi i zadacima književnosti, te o načinima književnog oblikovanja pojedinih vrsta. Znanstveno proučavanje književnosti kao jezične umjetnosti korelira s estetikom (filozofska znanost o umjetnosti) i lingvistikom (znanost o jeziku).

Stilistika je dio lingvistike, pristupa djelu kao jezičnoj tvorevini; proučava opće značajke književnog izraza.

Književna kritika

Ocjenjuje vrijednost pojedinačnih književnih djela; bavi se upućivanjem čitatelja u književne vrijednosti; ima posredničku ulogu između djela i čitatelja. Ako se temelji isključivo na osobnim dojmovima kritičara o pročitanoj djelu, može biti samostalna stvaralačka djelatnost.

VRIJEDNOSNE PROSUDBE

Književna metodologija

Opisuje metode proučavanja književnosti te je usko povezana sa znanstvenim istraživanjem književnosti.

KNJIŽEVNI RODOVI I VRSTE

Književni rod čini najšira skupina književnih djela koje povezuju zajedničke značajke.

SKUPINA KNJIŽEVNIH DJELA
ZAJEDNIČKIH ZNAČAJKI

Podjelu na tri književna roda: lirski, epski i dramski J. W. Goethe je smatrao podjelom na “prirodne oblike pjesništva” dok je G. W. F. Hegel povezo liriku s izražavanjem subjektivnosti, epiku s objektivnošću, a dramu je smatrao sintezom obojega.

U novije se vrijeme književnim rodovima pridodaje i diskurzivni književni rod, pa se prema tome govori o četiri književna roda:

- **Lirika** (grč. *lyra* – vrsta glazbala, žičani instrument)
- **Epika** (grč. *epos* – riječ, pjesnička pripovijest)
- **Drama** (grč. *drâma* – radnja)
- **Diskurzivni književni rod** (lat. *discurs* – razgovor, rasprava, raščlanjivanje)

Književne je vrste stara retorika shvaćala kao unaprijed zadane uzorke prema kojima su se stvarala književna djela. Današnje je shvaćanje deskriptivno (opisno), a ne normativno (propisano). Suvremena teorija književnosti književnu vrstu (žanr) razlikuje od književnog roda kao nadređenog pojma. Književni se rodovi dijele na književne vrste.

RODOVI SE DIJELE
NA VRSTE

Lirika

Lirika ili lirsko pjesništvo je naziv za književna djela kojima se neposredno izražava pjesnikovo osobno iskustvo života i svijeta. U staroj je Grčkoj označavala pjesme pjevane uz pratnju lire. Prvi poznati liričari su grčki pjesnik Alkej i pjesnikinja Sapfa (7./6. st. pr. Kr.).

NEPOSREDNO IZRAŽAVANJE
PJESNIKOVA ISKUSTVA

Osnovna obilježja lirike:

- subjektivnost
- iznošenje osjećaja, emocionalnost
- ekspresivnost
- ritmičnost (jedinstvo ritma, zvuka i značenja riječi)
- sažetost (najčešće kratke forme)
- česta uporaba pjesničkih slika i stilskih izražajnih sredstava

Podjela lirike

Lirika prema temi

Ljubavna lirika obuhvaća pjesme u kojima pjesnik iskazuje osjećaje ljubavi prema voljenoj osobi (Vesna Parun, *Ti koja imaš nevinije ruke*).

Domoljubna lirika obuhvaća pjesme u kojima pjesnik iskazuje osjećaje ljubavi i divljenja prema domovini, zavičaju, narodu, jeziku (Silvije Strahimir Kranjčević, *Moj dom*).

Pejzažna lirika obuhvaća pjesme u kojima pjesnik pjeva o ljepoti krajolika često iznoseći i svoja raspoloženja (Vladimir Vidrić, *Jutro*).

Duhovno-religiozna lirika obuhvaća pjesme u kojima pjesnik pjeva o svojim religioznim nadahnućima (Nikola Šop, *Isus čita novine*).

Socijalna lirika obuhvaća pjesme u kojima pjesnik pjeva o siromaštvu, društvenoj i ljudskoj nejednakosti i nepravdi (Dobriša Cesarić, *Vagonaši*).

Misaona ili **refleksivna** lirika obuhvaća pjesme u kojima se iskazuje pjesnikovo misaono iskustvo (Silvije Strahimir Kranjčević, *Misao svijeta*).

Lirika prema tradiciji

Himna (grč. *hýmnos* – pjesma, pohvalnica, hvalospjev) je pjesma uzvišena i svečana izraza posvećena nekomu ili nečemu što čovjek smatra vrijednim štovanja i divljenja (Antun Mihanović, *Horvatska domovina*).

Oda (grč. *ōdé* ili *aoidé* – pjevanje, pjesma) je pjesma uzvišena i svečana izraza posvećena nekomu ili nečemu prema komu ili čemu se osjeća privrženost, ljubav, poštovanje ili neka druga vrsta naklonjenosti. Tematika ode šira je od tematike himne (Petar Preradović, *Rodu o jeziku*).

Elegija (grč. *élegos* – tužaljka) je tužaljka, lirska pjesma sjetnoga tona u kojoj se izražava tuga, bol i žaljenje za nečim nedostižnim, izgubljenim ili prošlim.

Ditiramb (grč. *dithýrambos*) je pjesma koja zanosnim tonom izražava životnu radost i veselje. U svjetskoj je poeziji danas slabo zastupljen. U hrvatskoj književnosti ditirambe je pisao V. Nazor (*Cvrčak*).

U starih Grka vrsta zvorske (korske) pjesme koja se najprije pjevala u čast boga Dioniza. U početku je imala obredni karakter, dijaloški oblik i pripovjedne elemente.

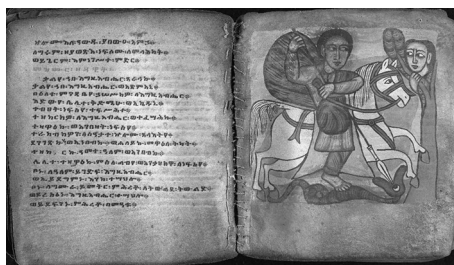
Epigram (grč. *epígramma* – natpis) je prvotno u Grčkoj bio natpis urezan u kamen, a zatim kratka, duhovita (šaljiva, podrugljiva ili satirična) pjesma s neočekivanom poantom (A. G. Matoš, *Djed unuku*).

Epitaf (grč. *epitáphios* – nadgrobni, pogrebni) je prvotno u Grčkoj bio nadgrobni natpis u pjesničkom obliku koji govori o prolaznosti života i ljudskoj sudbini na jezgrovit, a ponekad i duhovit način (*zapisi na stećcima*; Mak Dizdar, *Zapis o zemlji*).

Idila (grč. *eidýllion* – sličica, pjesmica) je naziv za lirsku pjesmu, ali i za ostala književna djela koja pjevaju o mirnom životu u prirodi ili na selu. Tvorac idile je grčki pjesnik Teokrit. Rimski pjesnik Vergilije napisao je *Bukolike* (grč. *bukólos*), idile koje opisuju pastirski život. Vergilijeve su *Bukolike* kasnije u rukopisima nazivane *Ekloge* (lat. *eclogae* – izabrane pjesme). Naziv ekloga također se upotrebljava za pjesme s tematikom iz pastirskog života.

Psalam (grč. *psalmós* – udaranje u žice, pjesma, hvalospjev) lirska je pjesma koja tematizira čovjekov odnos prema Bogu (*Davidovi psalmi*).

Epitalam (grč. *epithalámion*) je svadbena pjesma u čast mladenaca (*Pjesma nad pjesmama*).

Davidovi psalmi

Lirika prema obliku

a) lirska pjesma **u stihovima**

b) lirska pjesma **u prozi** je poseban kraći prozni tekst koji u sebi sadrži elemente lirskog izraza: subjektivnost, osjećajnost, ritam, stilska sredstva, ponekad se približava crtici

Lirika prema jeziku

- a) lirska pjesma pisana **standardnim književnim jezikom**
- b) **dijalektalna lirika** obuhvaća pjesme napisane na jednom od triju hrvatskih dijalekata

Versifikacija

Znanost o stihu, često se naziva i **metrikom** (grč. *métron*, mjera, metar) a dio je teorije književnosti. Sustavi versifikacije su načini stvaranja stihova u kojima se ritam organizira prema jedinicama (elementima) koji se ponavljaju. Takvi elementi obično su: **duljina sloga**, **broj slogova** i **naglasak**. Vrsta stiha određuje se prema broju slogova (silabički stih), broju naglašenih slogova (akcenatski stih) ili broju stopa (kombinaciji dugih i kratkih slogova – kvantitativna versifikacija).

ZAKONITOSTI STIHA

Stih je ritmička, zvukovna, sintaktička i značenjska cjelina.

Vrste stihova

- vezani stih – stih organiziran uz pomoć metra
- slobodni stih – stih koji nije reguliran metrom

Neke se **vrste stihova** javljaju u **narodnoj poeziji** da bi kasnije prešle i u umjetničku književnost:

- deseterac (može biti: lirski s cezurom iza 5. sloga i epski s cezurom iza 4. sloga)
- dvostruko rimovani dvanaesterac (ima cezuru iza 6. sloga; M. Marulić, *Judita*)
- simetrični osmerac (ima cezuru iza 4. sloga; I. Gundulić, *Osman*)
- stih bugarštice (petnaesterac s cezurom iza 7. sloga ili šesnaesterac s cezurom iza 8. sloga)
- šesterac (stih od šest slogova)

Pjesma može biti **stihična** (sastavljena od nanizanih stihova) ili **strofična** (stihovi su grupirani u strofe).

Strofa (kitica) je veća sintaktička cjelina od stiha. Vrsta strofe određuje se prema broju stihova u strofi.

Vrste strofa

- distih ili dvostih (strofa od dva stiha)
- tercet (strofa od tri stiha)
- katren, četverostih (strofa od četiri stiha)

- petostih (strofa od pet stihova)
- sestina (strofa od šest stihova)
- septima (strofa od sedam stihova)
- oktava (strofa od osam stihova)

Rima, srok ili slik je glasovno podudaranje najčešće na kraju stiha ili u sredini.

Vrste rima

- parna rima – povezuje dva uzastopna stiha (aa);
- ukrštena rima – rima u stihovima dolazi naizmjenice (abab);
- obgrljena rima – povezuje prvi i četvrti te drugi i treći stih (abba);
- isprekidana rima – nema čvrste sheme.

Metar je nacrt stiha, shema koja upravlja organizacijom stiha u strofi.

Versifikacijski sustavi

Najčešće razlikujemo tri metrička sustava:

- kvantitativna versifikacija
- silabička versifikacija
- tonska ili akcenatska versifikacija (pri čemu se posljednja dva metrička sustava mogu kombinirati u jedan, silabičko-akcenatski)

Kvantitativna versifikacija (antička, klasična, metrička)

Razvila se u starogrčkoj poeziji te nje govala u latin-skoj. Naziva se još antičkom ili klasičnom ili metričkom versifikacijom. Stihovi su se pjevali ili govorili na način da su se mogli razlikovati dugi i kratki slogovi. Temelj ritmičke organizacije bila je pravilna izmjena dugih i kratkih slogova, a dugi slog trajao je dvostruko duže od kratkoga. Dugi slog naziva se **arza** (dvije *mòre*) i označava se znakom **makrón** “–”. Kratki slog naziva se **teza** (jedna *mòra*) i označava se znakom **breve** “ ˇ ”. Osnovna ritmičko-melodijska jedinica naziva se **stopa**. Stopa se sastoji od dvaju ili više slogova (uobičajena kombinacija).

IZMJENA DUGIH I
KRATKIH SLOGOVA

Postoji tridesetak vrsta stopa od kojih su najvažnije:

- pirihij:** ∪ ∪
- trohej ili horej:** – ∪
- jamb:** ∪ –
- spondej:** – –
- daktil:** – ∪ ∪
- amfibrah:** ∪ – ∪
- anapest:** ∪ ∪ –
- tribrah:** ∪ ∪ ∪
- molos:** – – –
- kretik:** – ∪ –
- bahkej:** ∪ – –
- palimbahkej:** – – ∪

Najčešće je na prvi dugi slog u stopi padao ritmički udar koji se nazivao *iktus*, a bilježio se znakom '.

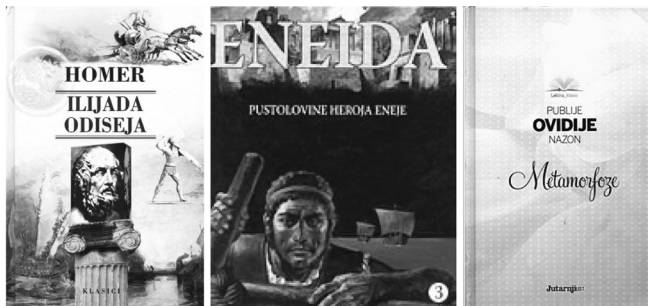
Prema broju i vrsti stopa određivale su se vrste stihova, nazvane uglavnom prema broju stopa:

- **tetrametar** (stih od 4 stopa)
- **heksametar** ili **šestomjer** (stih od 6 stopa) najpoznatiji stih, smatra se božanskim stihom koji je ljudima otkrio grčki bog Apolon (vođa Muza i bog glazbe i poezije, zaštitnik brojnih proročišta i hramova)

Daktilski heksametar sastojao se od 6 stopa, najčešće 5 daktilskih i 1 spondejske (ili prva četiri daktili ili spondeji, peta daktil i šesta spondej ili trohej).

Heksametrom su napisana djela:

- antička grčka: *Ilijada* i *Odiseja* (Homer)
- antička rimska: *Eneida* (Vergilije), *Metamorfoze* (Ovidije)

Izvorni heksametar možemo shvatiti jedino ako prihvatimo načela antičkog načina izgovaranja stihova – umjetni način govora (sličan pjevanju ili posebnom recitiranju,

tzv. skandiranju). Danas je i iz najboljeg prijevoda teško dobiti pravu predodžbu o tome “kako zvuči” izvorni heksametar. Između prirodnog čitanja i izgovaranja stihova postojala je razlika koja je upućivala na osobitu prirodu stihova za razliku od proze.

Naši najpoznatiji prijevodi Homera (Tomo Maretić) duge i kratke slogove zamjenjuju naglašenim i nenaglašenim slogovima, u pravilu bez rime.

Heksametar se u antici često vezivao uz **pentametar** u dvostih – **elegijski distih**. Povezivanjem stihova u veće cjeline nastajale su **strofe** (prema grčkom *strophé*, izraz je prvotno označavao okretanje u plesu, a kasnije i riječi koje su se pritom pjevale).

Najpoznatije antičke strofe su **alkejska**, nazvana prema pjesniku **Alkeju** (strofu čine četiri alkejska stiha; prva dva su jedanaesterci, treći deveterac i četvrti deseterac) i **sapfička** strofa, nazvana prema pjesnikinji **Sapfi** (sastoji se od tri sapfijska jedanaesterca i jednog peterca).

Silabička versifikacija

Temelj ritmičke organizacije čini načelo nizanja stihova jednake duljine, tj. stihova s jednakim brojem slogova (lat. *syllaba*, slog) u svakom stihu. Silabička se versifikacija pojavljuje od srednjeg vijeka, a vežemo je uz pojavu književnosti na narodnim jezicima. Dužina i kratkoća u tim jezicima nemaju isto značenje i ulogu kao u starom grčkom ili latinskom jeziku. Pri ritmičkoj organizaciji stiha presudnu ulogu igraju: načelo istog broja slogova u svakom stihu i pojava cezura u duljim stihovima. Silabički sustav versifikacije vrste stihova razlikuje prema broju slogova i položaju cezura: tako primjerice razlikujemo **osmerac** (stih od osam slogova), **deseterac** (stih od deset slogova), **dva-naesterac** . . . U silabičkoj versifikaciji važnu ulogu ima **rima** ili **srok** koja potpomaže ritmičku organizaciju stihova. Sličnu ulogu ima i **cezura** (lat. *caesura*, usjek).

NIZANJE STIHOVA
ISTE DULJINE

Cezura je u antičkom pjesništvu odmor u stihu uvjetovan tehnikom daha kod pjevanja ili govorenja stihova. U modernom pjesništvu cezura je stalna granica među riječima iza nekog sloga koja dijeli stih na manje dijelove pridonoseći pravilnoj izmjeni manjih jedinica, odnosno članaka.

Tonska ili akcenatska versifikacija

Na temelju uvjerenja kako je za stih važna pravilnost između naglašenih i nenaglašenih slogova stvoren je akcenatski, odnosno tonski sustav versifikacije. Akcenatski sustav versifikacije uzima u obzir isključivo broj i raspored naglasaka u stihu, a broj slogova, dakle broj nenaglašenih slogova, može varirati.

BROJ I RASPORED
NAGLASAKA

Akcenatsko-silabička versifikacija

Silabički i akcenatski sustav versifikacije često se povezuju u takav sustav u kojem i broj slogova i raspored naglasaka imaju jednako vrijednu ulogu.

BROJ SLOGOVA I
RASPORED NAGLASAKA

Sonet (zvonjelica¹)

Pretpostavlja se da je sonet provansalskog podrijetla. Oblik u kojem je danas poznat nastao je u Italiji početkom 13. stoljeća. Ugled i utjecaj u europskim književnostima stekao je zahvaljujući *Kanconijeru* Francesca Petrarce.

Vrste soneta

Osnovni oblik soneta je tzv. **talijanski** ili **Petrarkin sonet** koji ima *dva katrena* i *dva terceta* ili jednu strofu od osam i drugu od šest stihova. Raspored rima je *abba abba* u katrenima, dok za tercete postoji više uobičajenih kombinacija. **Elizabetinski** ili **Shakespeareov sonet** razvio se u engleskoj književnosti a čine ga tri katrena i jedan distih. Najčešći raspored rima je *abab cdcd efef gg*.

TALIJANSKI ILI
PETRARKIN

ELIZABETINSKI ILI
SHAKESPEAREOV

Sonetni vijenac je niz od 15 soneta u kojem se uvijek posljednji stih jednog soneta ponavlja kao prvi stih idućeg, a petnaesti sonet naziva se **magistrale** ili **majstorski sonet**. Čine ga početni stihovi prvih 14 soneta. Prva slova stihova u majstorskom sonetu često tvore **akrostih**, ime osobe kojoj je sonetni vijenac posvećen.

Pjesničke figure

U figure kao odliku biranog (umjetničkog) jezika ubrajamo one izraze koji odstupaju od uobičajenog (svakodnevnog) te se mogu izdvojiti i posebno označiti.

BIRANI JEZIK

Razlikujemo četiri vrste figura:

- figure dikcije
- figure riječi ili trope
- figure konstrukcije
- figure misli

Figure dikcije

Figure dikcije (lat. *dictio* – govor, govorenje, izraz, izgovor) su glasovne ili zvučne figure. Njihovo se djelovanje zasniva na učinku određenih glasova, odnosno zvukova u govoru.

UČINAK GLASOVA

Asonancija (lat. *assonare* – zvučati uza što, zvučati u skladu) nastaje ponavljanjem istih samoglasnika radi postizanja određenog zvukovnog ugođaja ili glasovnih efekata:

PONAVLJANJE
SAMOGLASNIKA

“Olovne i teške snove snivaju
Oblaci nad tamnim gorskim stranama;”

Antun Gustav Matoš, *Jesenje veče*

¹ Zvonjelica – pojam koji uvodi preporodni pjesnik Lavoslav Vukelić u 19. stoljeću za sonet.